

УВОД

Поштовани инструктори, родитељи, васпитачи и сви они који желите да учите децу шах, ово је књига која вам може помоћи.

За разлику од књига за почетнике које су код нас до сада објављене, а које су се односиле, пре свега, на децу школског узраста, ова књига је намењена и за учење деце у вртићима, као и за индивидуални рад са млађим категоријама и почетницима.

У овој књизи наћи ћете јасна и једноставна упутства, начине на које да их представљате деци, тако да деца могу да разумеју и усвоје знања и вештине сходно свом развојном нивоу, интелектуалном, емоционалном и конативном (морално-вољном) капацитету. Књига има фокус на вежбама и начину учења који доводе до потпуног природног примењивања усвојених правила.

Области покривене овом књигом су:

- Увод
- Предавачке технике
- Рани развој деце
- Подршка – правилна изградња самопоуздања од стране родитеља, тренера и остале деце
- Развој стрпљења и умерености
- Шаховска табла и њене карактеристике
- Како се шаховске фигуре зову, крећу и узимају
- Правила шаховске игре
- Како се партија игра.

Методолошки и психолошки принципи које ћете уознати у овој књизи су универзални. Они се могу применити у науци и спортском тренингу као и у многим другим сегментима живота када желите да пренесете знање неком другом.

Овај приручник базиран је, пре свега, на искуству аутора Бранислава Француског, који је у свом скоро тридесетогодишњем педагошком шаховском раду примењивао знање стечено на Филозофском факултету у Београду – Смер: Школска и предшколска педгогија. Значајан допринос дали су и друга два аутора Милутин Матијашевић и Ирена Дубак.

ЗАШТО ОВАЈ ПРИРУЧНИК И ЗАШТО ОВАКАВ ПРИСТУП УЧЕЊУ?

Овај приручник писали смо због неколико главних разлога.

Први је тај што желимо да истакнемо да је учење путем задовољства то што би требало да буде најважније, а не побеђивање у партијама по сваку цену. Победе дођу као награда за добар рад.

Други је тај што смо сматрали да је важно да представимо различите савремене технике приступа раду са децом и отворимо простор за примену нових и креативних идеја и активности онима који децу уче шаховској игри.

Трећи разлог је смо желели да представимо методологију учења из праксе, која нам је помогла да одлазност деце из наших група буде минимална, уз истицање важности обраћања пажње на употребу не само шаховског знања већ и комуникационо-психолошких вештина.

Свесни смо и ситуације да ће можда они који имају мање искуства у раду са малом децом и почетницима имати примедбе у вези са редоследом учења кретања фигура и правила или са начином рада који представљамо у овом приручнику. И нама је некад требало да прође одређено време да би стекли практична искуства која су нам помогла да разумемо, схватимо у потпуности, а затим прихватимо и применимо туђа искуства. Наравно, нисмо у међувремену пропуштали да будем велики критичари тог, после се испоставило, правилног начина рада.

ПРВИ ШАХОВСКИ КОРАЦИ

Основни циљ подучавања шаха је добробит детета, која се не види само у томе што ће оно постати одличан играч и побеђивати другу децу. Штавише, та корист од подучавања се ставља у сасвим други план. Дете учи шах да би обогатило свој унутрашњи живот, развило интелектуалне способности, повезало се са другом децом, развило своју слику о самом себи, што би му помогло да боље упозна себе итд.

Савремена цивилизација све више схвата огромну корист шаховске игре и многе земље су увеле шах у наставни програм, као на пример: Русија, Јерменија, Шпанија.¹

Научна истраживања у свету су доказала да деца која су била укључена у шаховске програме у школи имају боља постигнућа и успехе у школи (шах посебно утиче на развој математичких вештина, као и на језичке вештине).

У књизи су примери који почетницима помажу да лако и брзо усвоје основне појмове шаховске игре: како се фигуре крећу и узимају, шта је шах, а шта мат, као и остала основна правила која ће им током времена омогућити да играју партију самостално. Наравно, као у било ком раду, почетак је најтежи и веома је важно радити тако да се деца заинтересују за шах и да одрже то интересовање. То је прва фаза која ће им отворити врата да, вредним радом, ако то желе, подигну знање на виши ниво и да путем упознавања са основним шаховским принципима буду успешни у шаху, учењу и у другим делатностима којима изабери да се баве у животу.

Улажите у децу и она ће бити успешна! Потребно је разумети шта им није јасно, затим им то објаснити и дати им довољно времена да кроз понављање, разумеју и прихвате. Деца су по природи радознала и воле да науче ново. Она се, такође, труде да задовоље жеље својих родитеља и одраслих. Ако почнете да вичете на њих или показујете велико незадовољство, када она улажу велики напор да нешто схвате, уместо помоћи да разумеју то што им није јасно, у ствари их спречавате да то науче. Последично, већа штета је што се шаљу поруке деци које она могу доживети деградирајуће на подсвесном нивоу, и на основу тог доживљаја могу да изграде лошу и потпуно погрешну и нереалну слику о себи:

- нисам довољно паметна/паметан да нешто научим,
- нисам довољно добар/а да би ме неко волео,
- не желим да постојим јер нисам вредан/вредна,
- сви мисле да сам лош/лоша,
- нико ме не прихвата.

---

¹Игорь Сухин: "Шахматы в начальной школе: первый год обучения", Москва, 2018

Та слика може бити тренутна, а често и трајна.

Акцентат желимо да, уместо кажњавања, ставимо на стрпљиво објашњавање, потребно понављање и помагање када је то потребно. У овако стимулативном окружењу деца ће изградити афирмативну слику о себи кроз осећај да су уважена и прихваћена. Тада се њихова слика о себи огледа кроз:

- могу лако да научим,
- паметан/паметна сам,
- добар/добра сам и воле ме,
- једва чекам следећи дан,
- сви мисле да сам супер,
- прихваћен/прихваћена сам.

Деца се труде да поштују правила, али из незнања, одсуства пажње, умора или зато што су предуго била у свом свету дешавају се грешке.

Једном приликом када смо ишли на један од турнира са групом деце, једна девојчица од седам година се издвојила из групе и отишла значајно испред нас. Убрзали смо сви кораке како бисмо је стигли. Пришли смо и уместо грдње и казне применили смо комуникациону технику распитивања:

- *Да ли си приметила да си отишла много испред нас?*
- *Не.*
- *Знаш ли да имамо договор да сви будемо једни уз друге, а ти га ниси испоштовала?*
- *Извините, неће се поновити.*
- *А што си ти отишла баш тако напред?*
- *Знате, ја сам се играла моје замишљене игре и била у свом свету и нисам ни приметила да сам далеко.*

Важно је нагласити потребу сарадње између тренера и родитеља. Смисао је да тренер и родитељи размењују информације од значаја за рад са дететом, а тренер је тај који помаже родитељу давањем идеја и инструкција, шта би било пожељно да се понови и додатно уради и код куће. Идеја је да тренер својим стручним шаховским знањима, а родитељ и тренер заједно својим знањима о емотивном, конативном и интелектуалном животу детета, заједничким, узајамно разумљивим језиком, помогну детету да оптимизује усвајање знања и своје капацитете максимизује.

Ми смо се потрудили да узмемо све у обзир и да створимо концепт предавања који одговара физиолошким, когнитивним, психолошким, емоционалним и морално-вољним карактеристикама деце предшколског и раног школског узраста.

Људи у целом свету са одушевљењем играју шах. Шах није само игра која доноси радост деци, већ је и практично, ефикасно средство њиховог менталног образовања, васпитања и позитивног развоја битних животних вештина.

Сви живимо по логосу, а свако мисли да има своју сопствену памет. Хераклит

Сви ми имамо унутрашње доживљаје о слободи и слободном животу. По нашем мишљењу, истина о слободи и слободном животу је сасвим супротна од наших унутрашњих доживљаја. У свим сегментима живота људи су ограничени друштвеним, пословним или моралним нормама или природним законима. Шта је онда важно? Важно је какве су то норме, хумане или не, као и наша способност да им се прилагодимо и да их прихватимо. То исто важи и за природне законе. Ако успемо да нађемо своје место у оквиру објективне реалности и притом развијемо своје пуне потенцијале, велика је вероватноћа да ћемо бити остварени и срећни људи.

У шаху су границе табла, фигуре и правила игре. Децу треба вешто водити тако да, на њима разумљив и занимљив начин, упознају правила кретања шаховских фигура и основна правила игре и тако заволе шах.

Што се учења шаха тиче најважнији су:

1. радна атмосфера,
2. близак однос са децом,
3. адекватан избор материјала (градива које се обрађује).

Радна атмосфера би требало да буде пуна узајамног поштовања и љубави.

Близак однос са децом, стрпљење да се нови појмови прихвате и разумеју, утицаће на њих и мотивисати их да вежбом достигну више нивое разумевања шаховске игре. Те дубоко уцртане бразде у мозгу ће им помоћи да лакше решавају проблеме и да касније буду успешна у свим сегментима живота – школи, спорту, послу, породичном и друштвеном животу. Већина полазника моје шаховске школе из предшколских установа имала је перфектан или скоро перфектан резултат на тестовима приликом уписа у престижне основне школе.

Треба **одабрати адекватан материјал**, градиво које одговара нивоу знања и типу учења деце и представити га на занимљив, деци близак начин уз, на пример, употребу играчке (може, на пример, бити нека плишана животиња) која заједно са њима седи за столом, или је предавач држи у руци и објашњава (пример: плишани куца говори деци да ће им данас говорити о шаховској фигури која се зове топ. Предавач узима топа у другу руку и показује га деци. После тога замоли децу да сви заједно понављају име те фигуре у један глас. Када заврше понављање назива топ предавач им каже да се топ креће и узима право итд.). „Материјал мора да буде веома пажљиво одабран и поступно дат, са што више понављања док се потпуно усаврши, са увођењем једног или два нова елемента. Задаци не смеју да буду претешки, јер демотивишу и дете почиње да сумња у своје могућности. Ти мораш оно што радиш да учиниш занимљивим и да објасниш важност тога, од појединачног ка општем и од завршница и тактичких мотива до отварања, и то у

првим фазама дати само опште принципе развоја фигура. Наравно, неопходно је имати припремљену серију питања и дијаграма који деци помажу да потпуно усвоје градиво.”²

Кад год се ради нешто за шта дете није спремно, код детета се развија
несигурност

Све ове ставке заједно, у ствари, представљају начин рада који желимо да буде препознат, признат, усвојен и примењен у свакодневном раду.

Као и у школама, при спортским тренинзима и образовним центрима, увек постоји неко лице које помаже да особа достигне одређени ниво знања и способности.

Као пример навешћемо искуства из Њујорка Бранислава Француског у раду са децом.

Први пример:

„Из личног искуства знам да шах може да помогне у решавању многих емоционалних и других проблема. Дечак са којим сам радио дуги низ година у Њујорку био је дислексичан, није могао да чита и пише. На почетку нисам веровао да са 7-8 година напамет зна све своје партије са турнира. Постао је и првак државе Њујорк у свом узрасту, са 9 година. Шах му је помогао да превазиђе свој проблем, научио је да чита и пише. Изазов подучавања уопште, па и шаху, јесте да се нађе баланс између интелектуалног и емоционалног развоја. По мом мишљењу, ништа нисмо постигли ако направимо јако успешног играча са великим емоционалним или психолошким оштећењима, или несрећног и неоствареног човека.”³

Други пример:

Дечак од 4,5 године из Њујорка, са којим сам радио, није могао да одржи концентрацију ни десетак минута, а друга деца тог узраста у групи то су могла, и то знатно дуже (наравно, уз промену активности). Разговарао сам са његовом мајком и разговор ми је помогао да схватим да је проблем у томе што детету није дата шанса, а ни довољно времена, да ради ствари самостално. Родитељи су схватили да могу другачије и корисније за дете да се понашају и почели су детету да дају шансу и време да сам обује ципеле, да се сам обуче, да сам стави на место своје играчке, итд. У исто време почео сам да радим са њим индивидуално. У року од шест месеци, где смо и родитељи и ја дали дечаку простора да ствари ради сам, његова свест се тако лепо развила као и друге вештине, тако да је он сам хтео да му час траје два, а понекад и три сата, уз врло квалитатан и посвећен рад. Једном је час трајао и читавих четири сата. Иако сам био јако уморан и хтео да завршим час, није желео да ме пусти јер се сетио да има још неких задатака које нисмо урадили. Толико је развио своје вештине да је почео самостално да решава дијаграме и пише одговоре. То је јединствен случај тако брзог преображаја за мојих 30 година тренерског рада и заиста сам јако захвалан родитељима на дивној

² Марјан Ковачевић „Много се грешу у раду са децом“ Политика, 11.07. 2016 – интервју са Браниславом Француским

³ Исто

сарадњи и подршци. Пре три године, као предшколац, заузео је 20. место на државном првенству Америке. У децембру 2019. на државном првенству Америке поделио је прво место.

„Најважније што сам научио јесте да слушах дете. Да га не форсирам када је јако уморно, да се не љутим када прави грешке, него да покушам да разумем зашто их прави и да стрпљиво понављам ту врсту позиције док је потпуно не схвати. Да му не дајем много нових информација одједном, ни тешко градиво пре него што може да га прихвати или схвати“.⁴

---

⁴ Марјан Ковачевић „Много се грешу у раду са децом“, Политика, 11.07.2016, интервју са Браниславом Француским

СТРУЧНЕ ПРЕТПОСТАВКЕ НА КОЈИМА СЕ ЗАСНИВА ПРИСТУП ДЕТЕТУ И УЧЕЊУ

РАНИ РАЗВОЈ ДЕЦЕ (РРД) И ШТА ДОПРИНОСИ РАНОМ РАЗВОЈУ ДЕЦЕ

У Конвенцији о правима детета јасно је истакнута важност раног развоја деце, конкретно, дете има право да се развије у „највећој могућој мери“.

УНИЦЕФ је развио концепт раног развоја деце (РРД), који је свеобухватни приступ политикама и програмима за децу и њихове родитеље, старатеље и окружење, односи се на период од зачећа детета па до његовог поласка у школу. Циљ програма је да подржи право деце да развију своје когнитивне, емоционалне, конативне, друштвене и физичке потенцијале.

Овај шаховски приручник управо подржава приступ раном развоју деце и даје могућност да се деца, уз правилан рад и подршку од стране окружења, развијају у „највећој могућој мери“.

Научна истраживања указују да развој људског мозга зависи од окружења у ком дете расте и искустава које стиче, као што зависи и од генетике. Управо су програми раног развоја деце прилика да деца у раном узрасту добију могућност адекватних подстицаја и сигурност, што им је потребно за развој мозга и остваривање пуних потенцијала, а шаховска игра је управо један од најбољих алата, што су такође научна истраживања показала.

Кључ успеха лежи у односу између деце и одраслих. Да би деца остварила свој пуни потенцијал, потребно је да имају топлу и подстицајну везу са родитељима, квалитетну исхрану, заштиту од болести и токсичног стреса, прилике за рано учење и безбедно и стимулативно окружење за раст и развој. Потребна им је подршка и подстицајна нега од стране породица и пружалаца услуга раног развоја (старатељи, васпитачи, учитељи, тренери, рођаци, пријатељи, комшије итд.).

Сигурно и стабилно окружење и брижни и негујући односи у најранијим годинама дају дугорочне позитивне ефекте на учење, понашање и здравље детета. Позитиван однос између детета и одраслог развија способност детета да учи и савладава свакодневне животне изазове. Деца која расту у топлом и подржавајућем окружењу су често способнија да самостално истражују, самосталнија су, постижу боље резултате у школи и имају успешније односе са вршњацима.

Успешне стратегије за рани развој деце шире фокус са уског приступа који се односи само на добробит детета на шири приступ који се односи на добробит целе породице и целокупног друштва. „Дете које је сигурно у своју породицу неће упасти у лоше

друштво."⁵ У том смислу шах служи као чврсто средство спајања свих генерација и оснаживања међуљудских односа.

Игра је највиши облик истраживања. Ајнштајн

РАЗВОЈ МОЗГА

За оптималан развој мозга потребно је стимулативно окружење, адекватна исхрана и подстицајни односи са другима – родитељима, члановима шире породице, здравственим радницима, васпитачима, социјалним радницима и другим⁶. Небезбедно окружење, негативне интеракције и мањак могућности за образовање у најранијим годинама могу да доведу до трајних последица, које угрожавају остварење дечијих потенцијала за читав живот.

Како мозак памти и развија се кроз слике, за шаховски напредак деце веома је важан рад на дијаграмима који одговарају нивоу знања детета. Дете ће успети на основу добро утемељеног знања да касније успешно игра партије.

Из свих наведених информација важно је да у раду са децом имамо на уму да применимо сва досадашња сазнања о раду мозга, као и да редовно пратимо истраживања и рад и употпуњујемо га новим приступима. Потребно је да и ми сами наш мозак утренирамо тако да максимално примени вештине радозналости и флексибилности.

---

⁵ Михаил Лабковски: Брига и васпитање нису исто! Ево како да створите психички јако и добро дете!
<https://stll.kurir.rs/porodica/vase-dete-vi/>

⁶ www.ntcucenje.com (сајт Ранка Рајовића)

ИНТЕГРАЛНОСТ ДЕЧЈЕГ РАЗВОЈА КРОЗ ИГРУ

ПОРУКЕ

У књизи „Корак по корак 2, васпитање деце од три до седам година,”⁷ дате су следеће поруке:

- Предшколско дете има потребу и право да буде оно што јесте, да расте и да се развија.
- Дете је вредност само по себи, носи позитивне развојне потенцијале и само је чинилац сопственог развоја, социјализације и васпитања.
- Дете је активно, интерактивно и креативно биће.
- Пресудну улогу у развоју детета има социјална интеракција која се испољава у сарадњи, кроз заједничке активности, комплементарно деловање, опозицију, конфликте и партнерство.
- Активна природа детета се испољава у његовој иницијативи, у спонтаним истраживачким понашањима и, изнад свега, у дечјој игри.
- Игра је прва манифестација способности детета да сопствено искуство претвори у нешто замишљено и да своју свест употреби на нов, јединствен, стваралачки начин.
- Игра се односи на оне делове стварности који су од највећег интереса за дете; игра има сопствену мотивацију, омогућава слободан избор и одлуку, а истовремено захтева од детета да се повинује правилима играња.
- За спонтану и слободну игру дете треба да има довољно: доживљаја, искуства, знања, добрих индиректних узора, времена, простора, материјале и прилику да нађе партнера за игру.
- Игра је посебан облик учења. Дете има потребу да разуме свет који га окружује и да овлада њиме. Оно у игри прерађује и присваја стечена искуства и постаје свесно тих искустава.
- Знања, моделе понашања и вредности које постоје у његовој средини дете активно открива и конструише.

Учење је процес изграђивања знања путем активних метода: посматрања, истраживања, експериментисања, манипулисања, играња улога, упоређивања, решавања проблема и слично.

- Дете ће бити спремно да реагује на изазове нових учења и сазнања ако има могућности да дела, мисли и изражава се у складу са својим тренутним моћима, ако је прихваћено и уважено.

---

⁷Шаин Мара, Марковић Мирјана, Ковачевић Илеана, Коруга Драгана, Ивановић Рада, Бељански Ристић Љубица, Крсмановић Милена, Гајић Златко, Пековић Добринка: „Корак по корак 2, васпитање деце од три до седам година”, Креативни центар, Београд, 2016.

- Сфере развоја, васпитања и учења предшколског детета јесу: откривање и упознавање самог себе, развијање односа, стицање искуства и сазнања о другим људима и сазнавање света развијањем начина деловања на њега.
- Суштина васпитног деловања јесте однос - људска релација, која подразумева време испуњено заједничким живљењем, усмераваним поступцима, богатством односа и садржаја.
- Васпитање полази од поштовања дечје личности, пружа прилику сваком детету да буде "своје", помаже му да постане свесно својих особености и да се развија сопственим темпом.
- Васпитач поседује спремност и способност да упозна и разуме дете.
- Васпитач највише васпитава оним што јесте, као личност, и оним што уме да ради.
- Улога васпитача је да: ствара услове за квалитетан живот, учење и развој деце и да директно подстиче развој и учење.

Познато је да се дете развија кроз систем покушаја, учења нових ствари и поновних покушаја. Шах томе јако помаже јер се усвајање шаховских правила управо базира на овом принципу.

РАЗЛИКА ИЗМЕЂУ ШАХА И ДЕЧЈЕ ИГРЕ

Када се дете игра са играчкама, коцкицама, луткама и слично, поред игре по упутству оно може и само да креира и одређује правила.

Када дете учи шах, оно треба да усвоји већ постојећа правила. То деци, углавном, тешко пада када се не ради на прави начин. На основу тога, сматрамо да је веома важно да учење деци буде задовољство.

ЗНАЧАЈ УПОЗНАВАЊА СА „КРАЉЕВСКОМ ИГРОМ“ – УЛОГА ШАХА У ДЕЧЈЕМ РАЗВОЈУ

Играње шаха формира, помаже и усавршава развој хармоничних црта и особина личности, као што су маштовитост, марљивост, воља, одлучност, одважност, храброст, дисциплина мишљења и још низ других корисних вештина набројаних ниже.

Дакле, учење шаха, када се ради правилно, помаже деци, да:

- Формирају:
  - радне способности,
  - савесност,
  - логичко мишљење,
  - марљивост,
  - истрајност/упорност,
  - усредсређеност,
  - смиреност,
  - уредност,
  - радозналост,
  - креативност/машту,
  - оригиналност,
  - карактер,
  - спремност на сарадњу уз уважавање туђег мишљења и начела лепог понашања,
  - свест о томе да започети посао и активности заврше до краја,
  - самостално доношење одлука и поверење у сопствено промишљање и
  - визуелно-фигуративно размишљање.
- Побољшају:
  - пажњу/фокус/концентрацију,
  - памћење,
  - љубав ка учењу и сазнавању,
  - аналитичке способности,
  - стратешко размишљање,
  - уочавање разлике међу детаљима и раздвајање битног од небитног,
  - способности ефикасног планирања,
  - јачање свесности о сопственом напретку, као и мотивације за даље учење и образовање,
  - самокритични однос
  - емотивну стабилност, да не би били обесхрабрани неуспехом.

- Спознају:

- да постоји начин да боље разумеју постављено питање и да имају избор да одлуче који одговор на одређено питање треба да дају,
- да је могуће препознати када почињу и због чега да осећају страх и како могу успешно да га превазиђу,
- да је за њих врло корисно да прво размисле, а тек након промишљања дају одговор,
- да могу да постигну боље резултате на тестовима захваљујући овим развијеним вештинама,
- радост учења кроз игру и
- да догађаје и ситуације из окружења не доживљавају као претњу већ као изазов који умеју да превазиђу.

Резултати вишедеценијских истраживања у низу држава показали су да се позитиван утицај шаховске игре највише исказао у погледу развоја когнитивних, интелектуалних способности младих: концентрација, меморисање, логичко размишљање, избор и израчунавање алтернатива, формулисање проблема, предвиђање будућег, провера хипотеза, оцена и контрола изводљивости, што ствара основ интелектуалне личности за научни и реалистични приступ стварности, учењу, дружењу (вршено је праћење прираста пажње и концентрације као основе за развој когнитивне интелигенције деце).

Уз наведено, шаховска игра унапређује морално-вољне диспозиције: одговорност, самокритичност, независност, самопоуздање, упорност, спортски морал итд. На тај начин се правилније социјализује личност младих. Психолози су открили да млади шахисти лакше контролишу емоције, да су више оптимисти и толерантнији у односу на вршњаке, а посебно да постижу боље школске резултате.

Циљ овог и сваког васпитно-образовног процеса је да се изгради психолошки стабилна, самостална и сигурна личност, једном речју – избалансирана личност.

Научна истраживања су потврдила да деца која су у раном узрасту почела да играју шах имају боље успех у школи.

Пример:

Наша полазница од девет година има млађег брата и сестру. Била је изненада позвана да присуствује ускршњој радионици у вртићу заједно са њима. Када ју је мајка питала да ли може да се придружи, она је врло свесно и одговорно рекла:

„Данас имам контролни из Природе и друштва. Сачекај, молим те да проверим шта све имам да научим.“

Прелистала је књигу и рекла: „Могла бих да кренем када прочитам још једном две лекције, ако можеш да ме сачекаш.“

Мајка је била пријатно изненађена нивоом самостално извршене провере знања, процене ситуације и одговорног понашања свог детета, које је на контролном добило чисту петицу, без грешке.

Принципи шаховске игре су слични са принципима живота и зато се шах може схватити као средство за лакше савладавање важних животни лекција.

Психолог др Вера Смиљанић истиче да ће сигурност и поверење пружити детету активан родитељ. А то је родитељ који се бави дететом, укључујући се у његову игру, причајући му, проводећи свакодневно извесно време са дететом у шетњи и игри. Активним бављењем дететом упознаћемо његове потребе и његове моћи, па ће и наш безразложан страх, претерана брижност и потцењивање могућности детета постепено ослабити и нестати.

У процесу учења децу не треба кажњавати када направе грешку

Одрасли треба да осети и зна када и како треба детету пружити помоћ, а када га треба оставити само да дође до решења и у томе показати максимално стрпљење. Дете не треба спутавати у игри и истраживачким активностима. Треба му омогућити задовољење потребе за кретањем, трчањем, елементарним и традиционалним играма. Дете се не дисциплинује критикама, проценама и судовима; тако се научи страху, стиду и кривици.

У својој књизи:» Интегритет дечијег развоја кроз игру» Александар С. Јовановић наводи:

- Позитивне поруке везане за поступке, доживљаје, догађаје, предочавање реалних последица, уче дете пожељном понашању као личном избору.
- Дете стиче самопоуздање ако расте у атмосфери прихваћености, без услова и резерви.
- Свест о томе да се свака грешка може поправити и да се понашање може мењати својом вољом, подстиче сигурност у себе и друге.
- Понашање које је у складу са личним потребама и очекивањима, са циљевима и замишљеним постигнућима, а које не угрожава туђе потребе и циљеве, спречава конфликте, доприноси социјалној хармонији.

Богата средина пружа мноштво материјала за "вежбе" које нису механичког карактера, него се у њима "стално наглашавају активности и утицаји у којима се испољава интелигенција (интелигентни родитељи и другови, приступачне књиге, одговарање родитеља на питања, итд.)".

Наведене чињенице подстакле су многе ауторе да развој интелигенције више не схватају као процес који је превасходно детерминисан наслеђем и фиксираним стадијумима, већ да се пресудна улога у њему припише друштвеној и културној средини у којима се дете развија, као и његовој активности. На тај начин интелигенција се више не сматра за нешто што се наслеђује у готовом виду, већ за својство које се развија, за начин

понашања, рефлексiju тоталног животног искуства детета. Овај развој тече постепено и његов квалитет, брзина и домет зависе значајно од врста активности којима се дете бави, прилика које му се за то пружају, подстицаја и охрабрења, културних добара које среће у својој средини, напора и времена који му се посвећују, односно васпитних утицаја уопште. У вези с тим, одбацује се предрасуда према којој је IQ пресуда која одређује коначну судбину појединца и наглашава да је то произвољан број који може да се повећава у средини, активности детета и образовању родитеља.

ПРИСТУП ДЕТЕТУ ПРИЛИКОМ УЧЕЊА ШАХА

МОТИВАЦИЈА ДЕЦЕ

Дете треба да посматраш, ал` му на пут немој стати, што га пре човеком сматраш пре ће човек и постати! Љубивоје Ршумовић

Током рада детету се треба обраћати именом или надимком које дете воли, прихвата, или онако како га зову другари и другарице, а да му прија, као на пример: Александра звати и/или Аца и/или Ацко и/или господин Аца. Ако желимо да деца развију културан и начин обраћања уз уважавање и поштовање, можемо им се обраћати и са „колега“. У почетку, очекујемо да ће им то бити забавно и смешно, али током времена ће само кроз овај начин обраћања заиста успети да схвате и усвоје важност равноправности и културног понашања. Оваквим подстицајним приступом се успоставља близак контакт са дететом, а директним обраћањем показујете да вам је стало до њега.

Близак однос испуњен поверењем са инструктором један је од најважнијих предуслова да дете заволи то што учи

Када деца савладају неки од постављених/задатих захтева или задатака, инструктор би требало да се искрено обрадује и да користи различите речи подстицаја које предлажемо (друге речи требало би проверити да ли су психолошки прихватљиве или су психолошке тзв. „удице“):

- добро,
- лепо,
- дивно,
- тачно,
- браво,
- одлично,
- перфектно,
- савршено,
- свака част,
- браво, мајсторе.

Ово је потребно због постизања пуног ефекта усвајања градива уз осећај пријатности и самопоуздања због наученог – позитивна мотивација.

У зависности од тежине задатка инструктор бира реч и тон. Важно је мењати ритам, причати гласније - тише, спорије - брже, играти се речима: топ, топић, господин топ, друг топ – све са циљем да би деци било интересантно и да се одржи пажња. Детету треба честитати или га тапнути по рамену, а и показати своју радост или одушевљење ако је дете решило јако тежак задатак. Тако се успоставља близак емоционални и интелектуални однос са децом, при ком ће деца потпуно отворено са пуно поверења и одушевљења прихватити да их водите у више сфере интелектуалних изазова. Када деца достигну ниво да су у стању да лако и брзо вежбају постављене задатке из одабраних материјала, овај вид охрабривања и похваљивања се знатно смањује пошто деца у већини случајева већ сама знају да ли су дала тачан одговор или не.

ВАЖНОСТ ПОТПУНОГ УСВАЈАЊА ОСНОВНИХ ЕЛЕМЕНАТА ШАХОВСКЕ ИГРЕ

Како знамо да су деца потпуно усвојила основне елементе шаховске игре? Знамо тако што имају трајно знање о томе како се фигуре крећу и како узимају и о основним правилима шаховске игре (шта је шах, а шта није шах, како да се склони краљем из шаха, како да даје шах краљу, рокада, шта је мат, а шта није мат, како да да мат са два топа итд.). Поред ових правила потребан је и развојни емоционални капацитет дететове личности као предуслов за усвајање градива, који је база за почетак рада са децом, а онда и за играње шаха.

Тек када дете потпуно усвоји основне елементе шаховске игре, можете са њим играти партију!

Било је случајева да мала деца ни после 20-30 групних или индивидуалних лекција нису била способна да самостално играју партију. Исто тако је било примера да када престану са лекцијама, после извесног времена потпуно забораве како се фигуре крећу и како узимају, иако су то претходно знала. Неки родитељи би изразили забринутост да њихово дете није научило ни најосновнија правила и није способно да игра партију. Деца веома споро уче ако имају само један час недељно (била то групна или индивидуална лекција), ако нико у току недеље са њима не понови шта је рађено на часу или ако им родитељи не понуде компјутерски шаховски програм (или неки други начин), који ће им помоћи да утврде оно што су научили. Ако деца престану са учењем неко време, чак и у случају да забораве сва основна правила, у стању су да се брзо потсете, а и ако нису способна да одиграју целу партију, корист од упознавања са шаховском игром на прави начин је велика.

ПЛАНСКИ УВОДИТЕ НОВЕ ИНФОРМАЦИЈЕ

Свако ко учи децу шаховској игри требало би да систематски уводи нове информације, водећи рачуна да их буде таман онолико колико деца заиста могу да их прихвате и разумеју, значи да их не буде превише. Количина нових информација зависи од узраста, когнитивних и интелектуалних способности деце, односно њихове брзине усвајања знања.

У процесу учења градиво које се предаје треба рашчланити на најпростије делове

Инструктор је тај чија је одговорност да изгради вештине и стекне знања таква да може јасно и тачно да осети и одреди праву меру и начин давања информација деци.

Да би се нешто стварно научило, а то значи **да дете буде способно да то што је учило примени у пракси**, потребно је:

- довољан број понављања,
- зналачко повезивање са већ наученим (изградња стабилног система знања), и
- време да нове информације „легну“ на своје место.

Зналачко повезивање значи да се нове информације повезују са већ добијеним информацијама. Предност зналачког повезивања је у томе што дете може да „залепи“ новодобијене информације за нешто већ научено. Приметио сам да инструктори често ређају једну за другом нову информацију, набацују садржај, не обраћајући пажњу да ли су оне заиста повезане са већ наученим градивом. По њиховом мишљењу они су креативни инструктори јер представљају деци различите теме и садржаје. Не узимају у обзир да такав начин рада не гради систем јер нема логичне целине.

Управо због овог разлога сам и написао овај приручник, како би помогао тренерима и инструкторима (који уоче да им је то потребно) да примете ове ситуације и охрабрио их да их превазиђу на јасан и позитиван начин. Овај приручник усмерава све оне који желе да уче децу шаховској игри у правцу фокуса на циљано и смислено повезивање претходних са будућим (са)знањима.

Учећи шах деца развијају еволутивно-подржавајуће активности попут комплексних моторичких активности, укључујући и фину моторику, динамичку акомодацију ока, а кроз горе наведене игрице и ротацију, равнотежу и кретање. Поред тога развијају и мисаоне класификације, серијације и асоцијације, као и дивергентно и конвергентно мишљење. Учењем шаха деца стичу функционално знање.⁸

⁸www.ntucenje.com (сајт Ранка Рајовића)

ВОДИТЕ РАЧУНА О ТРЕНУТНОМ СТАЊУ ДЕТЕТА

Инструктор мора добро да упозна децу и да препозна тренутно стање детета или деце – здравствено стање, умор, расположење, емотивно, когнитивно и конативно. Ако неко дете у групи тренутно не може да се концентрише, треба му поставити лако питање или га чак и не питати. У пракси смо имали случајеве да је дете било толико уморно да је почело да спава током часа. Пустило смо дете да спава, а осталој деци је тихо објашњено да је другар јако уморан. На овај начин деци директно дајемо лични пример толеранције и примене емпатије у пракси. Остала деца су наставила да раде нормално, а то дете је следећи пут уложило двоструки напор да све уради тачно из захвалности због разумевања. Свако људско биће уме да цени показано разумевање, емпатију и на свесном и на подсвесном нивоу, а моје мишљење је да је важно и да нам је задатак да то код све деце и развијамо.

Разумите дете и оно ће вас наградити

Ако цела група није спремна за рад, треба им постављати лака питања и дати им да раде оно што воле. Неке од активности могу бити на пример: да цртају, боје, гледају шаховске програме, да скакућу по шаблону кретања фигура, играју дан-ноћ итд.

ПОНАВЉАЊЕ КАО ОСНОВ УСВАЈАЊА ГРАДИВА

Repetitio est mater studiorum (понављање је мајка учења). Латинска изрека

У току понављања треба давати лакше примере, које дете може да реши. Ако видите да их дете успешно решава, уведите градацију и постављајте све тежа и тежа питања. Свесност да може да да тачан одговор на постављено питање ће дете толико обрадовати да очекујемо да ће добити жељу да још учи. Инструктор би требало да покаже своје задовољство што је дете дало тачан одговор. Ако дете не може да да одговор на постављено питање, помозите му и то стрпљиво, понављајте све док дете не усвоји правило тако да може да да одговор аутоматски.

Пример: како помоћи детету које не зна дати тачан одговор?

Ставити на таблу белог топа и црног коња кога топ може да узме.

Питати дете: „Шта топ може да узме?“

Дете не зна одговор.

Питати дете: „Како се креће топ?“

Дете не одговара ни на ово питање.

Питати: „Да ли се топ креће право, зар не?“

Дете ћути.

Показати руком на табли праву линију од топа до коња и питати: „Да ли је ово право?“

Дете ћути.

Рећи смиреним (благоданаклоним уз разумевање усвајања знања) гласом: „Да, то је право.“

Питати: „Да ли топ може да узме коња право?“

Рећи и показати: „Да, топ може да узме коња право.“ Погледом тражити потврдан одговор и од детета.

Затим са пуно енергије рећи: „Узми топом коња пошто се топ креће и узима право.“

Када дете топом узме коња, задовољно рећи: „Тако је, топ може да узме коња пошто се топ креће и узима право.“

После тога детету као задатак треба дати друге позиције у којима топом узима фигуре.

Када уочите да нема потребе за додатним питањима, сигурни сте да је дете то усвојило и прелазите на тежа питања из исте области: „Шта топ може да узме?“ – примере видите под поднасловом „Узми топом све пешаке“.

Након тога урадити сва вежбања и понављати их док их дете потпуно не усвоји.

Желимо да истакнемо да је врло штетно у погледу мотивације ако се градиво упорно понавља и када га дете потпуно усвоји. Очекивано је да ће дете изгубити интересовање за учење. Стога би било пожељно наћи праву меру понављања у односу на ниво знања детета. У принципу, требало би примере исте врсте давати и понављати у сва четири угла (наравно, понављати док их деца потпуно не науче,). Напомињем да када кажемо да се понавља док деца потпуно не науче, не мислимо да се то уради у току једног часа.

Свесни смо и ситуације да је често проблем како наћи праву меру и како недвосмислено јасно знати шта је права мера. У групама буде деца која дођу са предзнањем, а неки уче шах од самог почетка. У овим ситуацијама у оквиру групе примењује се индивидуални приступ, где се прилагођавају питања за сваки ниво знања. Тада децу учимо стрпљењу, емпатији, уважавању различитости новог, а сва деца од сваког питања имају користи у учењу, чак и у случају нетачног одговора.

ПРЕКИД АКТИВНОСТИ ПРЕ НЕГО ШТО СЕ ДЕТЕ ЗАСИТИ

Пре него што се деца засите, треба прекинути са оним што се ради и увести нешто ново. Инструктор је тај који може и мора да осети када треба да промени активност. Важно је осећати групу и поштовати динамику рада групе. Ако инструктор није осетио да треба да уведе нешто ново, а дете то каже, треба то одмах прихватити. Они који раде са децом шах, тренери, инструктори родитељи и остали, важно је да имају развијене вештине активног слушања на високом нивоу. Тада су у стању да слушају децу веома пажљиво са